

Декабристи в Острозі

В центрі Острога, на Красній гірці, знаходиться невеличка за площею, але велична за назвою площа Декабристів, а на північній окраїні міста – вулиця Декабристів. Не в кожному місті України в назвах вулиць вшановують пам'ять про події першої чверті XIX ст., які розпочались 14 грудня 1825 р. на Сенатській площі в Санкт-Петербурзі, прокотились по всій Правобережній Україні і не минули Острога. Більшість школярів в Острозі знає, що саме на Красній гірці, в районі теперішньої площі Декабристів, піддали публічній екзекуції заарештованих солдатів та офіцерів Чернігівського полку. На жаль пройшовши по площі Декабристів в місті Острозі і оглянувши фасади будівель, а їх не більше десяти, ми не знайшли адресних табличок з назвою площі. Дізнаємось про назву площі з інформації про навчальні заклади: Острозька гімназія та Острозька школа №1, які розміщені за адресами – площа Декабристів 6 та 6А. З історичних джерел відомо, як саме в Острозі відбувалась екзекуція і над ким здійснювались присуджені вирoki. Але чому саме Острог став місцем проведення цього заходу?

Саратовський піхотний полк в повстанні декабристів. Створення таємних товариств на Правобережній Україні.

У 1825 р. в місті Острозі квартирував Саратовський піхотний полк (штаб полку та 1-а гренадерська рота), у містечку Кунів знаходилася ротна квартира 3-ї мушкетерської роти, частина солдатів та офіцерів полку були членами «Товариства об'єднаних слов'ян» [1, с. 112].

Після російського походу 1813-1814 рр. в Західну Європу, де офіцерський корпус познайомився з тогочасними європейськими ідеями і суспільно-політичним життям європейських країн та порівняв з самодержавно-кріпосницькими порядками імперії, спонукало його до рішучих дій.

Серед офіцерів, розташованої на Правобережній Україні, після виведення з Європи, 2-ї армії в Кам'янці-Подільському виникла таємна організація «Залізні персні» (1815 р.). Товариство, лідером якого був В. Раєвський, об'єднувало прихильників ліквідації кріпосницьких порядків і введення республіканської форми правління. Через рік під загрозою

викриття товариство саморозпустилося. В 1821 р. на Правобережжі, в Тульчині, було створено нову таємну організацію «Південне товариство». Серед учасників Товариства було чимало членів масонських лож. Лідером товариства став полковник П. Пестель. Роком пізніше в Петербурзі виникло «Північне товариство», очолюване М. Муравйовим. В лавах обох Товариств протягом 1821-1825 рр. налічувалося понад 200 членів. Керівники обох Товариств щорічно, під час Контрактового ярмарку в Києві, проводили наради, на яких обговорювалися програмні питання.

Разом із «Південним товариством» на Волині діяло «Товариство об'єднаних слов'ян», утворене 1823 р. у Новоград-Волинському офіцерами – братами Андрієм і Петром Борисовими та Ю.Люблінським. Політичною метою таємної організації було знищення самодержавства і утворення федеративного союзу слов'янських республік. Передбачалося знищення станів, звільнення селян від кріпацької залежності, встановлення демократичних свобод і прав для народу.

Брати Борисови написали «Правила» «Товариства об'єднаних слов'ян» («Катехізис») і «Урочисту обіцянку», які були прийняті всіма членами Товариства. Перше правило свідчить: «Не надійся ні на кого, крім своїх друзів і своєї зброї. Друзі тобі допоможуть, зброя тебе захистить». «Не бажай мати раба, коли сам бути рабом не хочеш», - говорилося в іншому пункті «Правил». «В урочистій обіцянці» зазначено, що в таємну організацію кожен член вступав для звільнення себе від тиранства і повернення роду людському свободи. Кожен зобов'язувався ніколи не видавати членів Товариства, хоча б загрожувало «саме пекло з усіма жахами», а до мети слов'янської єдності йти у що б то не стало, хоча б через тисячі смертей і тисячі перешкод, присвятивши меті Товариства останній подих. Для більшого підняття ентузіазму клятва виголошувалася на мечі [2, с. 50].

У березні 1825 р. в містечку Чернихово, за 25 верст від Житомира, відбулися збори всіх членів Слов'янського товариства, яке визнало за необхідне доручити управління «Товариством» президенту (голові) і секретарю. Президентом був обраний П. Борисов, секретарем – В. Іванов, а заступником президента – П. Громницький. Збори вирішили почати збір членських внесків, передбачалося виробити новий статут [3].

До кінця літа 1825 р. у «Товаристві об'єднаних слов'ян» налічувалося кілька десятків членів. Пізніше склад його поповнився новими членами. У своїй більшості «слов'яни» були офіцерами 8-ї й 9-ї артилерійських бригад і Пензенського (розквартирований у районі Новограда-Волинського), Тамбовського (розквартирований у Корці) та Саратовського (розквартирований в Острозі) піхотних полків. Однак склалися обставини, що змінили всі наміри «слов'ян» [4].

Влітку 1825 р. 3-й корпус був зібраний на маневри під містечком Лещином, недалеко від Житомира. Там член Слов'янського товариства Тютчев зустрівся зі своїми товаришами по Семенівському полку підполковником Чернігівського полку С. Муравйовим-Апостолом, підпоручиком Полтавського піхотного полку М. Бестужевим-Рюїніним і дізнався від них про існування на півдні іншого таємного товариства. Муравйов-Апостол і Бестужев-Рюїнін – члени Південного товариства і видатні діячі його Васильківської управи, у свою чергу дізналися від Тютчева про існування «Товариства об'єднаних слов'ян». Вони запропонували «слов'янам» приєднатися до «Південного товариства». Почалися перемовини про об'єднання. Роль посередників між двома Товариствами взяли на себе Тютчев і його товариш по Пензенському полку Громницький.

За період з 3 по 13 вересня 1825 р. відбулося кілька нарад всіх «слов'ян» за участю представників Південного товариства – Муравйова-Апостола і Бестужева-Рюїніна. На зборах говорили про безправ'я в армії, про важке становище солдатів і молодших офіцерів, пригноблених начальством, «на яке не можна скаржитися», про безправ'я селян, про недоліки системи управління, про несправедливість вищої влади, про необхідність у Росії зміни правління. При цьому Бестужев-Рюїнін читав «слов'янам» уривки з «Руської Правди» Пестеля. Обговорювалося питання і про «способи дії», про тактику революційної боротьби. На одному із зібрань Бестужев-Рюїнін виголосив промову, в якій говорив: «Наша революція буде подібна до Іспанської революції (1820). Вона не буде коштувати жодної краплі крові, бо здійснюється однією армією, без участі народу. Москва і Петербург з нетерпінням очікують повстання військ. Наша Конституція затвердить назавжди свободу і добробут народу. Майбутнього 1826 року в серпні місяці Імператор буде дивитися 3-й корпус, і в цей час вирішиться доля деспотизму; тоді ненависний тиран впаде під нашими ударами. Ми підніmemo прапор свободи і підемо на Москву, проголосивши Конституцію». Це була тактика військового перевороту, прийнята «Південним товариством». Тепер її повинні були прийняти і члени «Товариства об'єднаних слов'ян». Останні збори «слов'ян» відбулися 13 вересня 1825 р. Вони були найбільш численими і жвавими. Було вирішено об'єднатися з «Південним товариством» на підставах, запропонованих Бестужевим-Рюїніним. Як зазначав В. Горбачевський, Бестужев-Рюїнін першим виголосив клятву бути вірним Товариству. Його приклад наслідували всі присутні на цьому зібранні. «Всі палко клялися, – писав В. Горбачевський, – при першому знаку з'явитися в призначене місце зі зброєю в руках, використати всі способи для залучення своїх підлеглих діяти з відданістю і самозабуттям... Щиросерді, урочисті клятви

змішувалися з криками: «Хай живе Конституція! Хай живе республіка! Хай живе народ! Хай загине дворянство разом з царським саном!»

Одним з спеціальних завдань, дорученим «Слов'янам» «Південним товариством», була пропаганда серед солдатів. С. Муравйов і М. Бестужев розуміли, звісно, під цим той тип пропаганди, яким вони самі займалися. Але «слов'яни» зрозуміли своє завдання інакше, тим більше, що завдання це нічим новим і особливим для них не було: вони були дуже популярні в солдатській масі, трималися з нею, як рівні («запанібрата»), – доносить ад'ютант Сотників, надісланий після повстання досліджувати «дух» полків), вникали в потреби солдатів, вчили їх грамоти і зуміли ще під час таборів організувати заворушення в 1-й Гренадерській роті Саратовського полку. Вся суть цього заворушення в мініатюрі відтворює деякі риси відомої «Семенівської історії» 1820 р. Цією ротою спочатку командував член «слов'янського товариства» М. Спиридов і поселив там «дух свавілля». Незадовго до Лещинського табору рота була передана жорстокому фронтовику поручику Березину, який став застосовувати в ній нелюдські покарання, бажаючи відновити «порядок». Після одного із зібрань в селі Млинищах «слов'яни» дізналися про це, і рішучому поручику А. Кузьмину першому прийшла думка збунтувати роту. Юнкер Шеколла і солдат Анойченко виконали це рішення. Рота після навчання попрямувала до намету полкового командира Бричева і зажадала заміни Березина капітаном Клементєвим. Заворушення в роті тривали кілька днів – на знак протесту вона відмовилася виходити з таборів після їх закінчення.

Боягузливий Бричев, боячись неприємностей, обіцяв нікого не карати і виконати прохання роти, лише б вона припинила протест, і дотримав обіцянки. Цей випадок показує, по-перше, довіру солдатів до «слов'ян» і вплив на них останніх, а по-друге, дає підстави вважати, що пропаганда серед солдатів не була новою справою для «слов'ян».

15 вересня 1825 р. війська виходили з Лещинського табору на зимові квартири. У цей день представники «слов'ян» Спиридов, Горбачевський і Пестов ще раз зустрілися з Бестужевим-Рюміним, щоб набрати групу осіб-«змовників», готових на царевбивство. У цю групу були намічені 12 осіб: Пестов, Спиридов, Тютчев, Громницький, Лісовський, Горбачевський, брати Андрій та Петро Борисови, Бечаснов, Кузьмін, Сухінов і Соловійов.

Коли армія була розміщена на зимові квартири, розпочалася робота з підготовки солдатів до повстання. Пропаганда велася в ряді частин і особливо в полках Пензенському, Саратовському, Чернігівському, 8-й і 9-й артилерійських бригадах, де багато офіцерів були членами таємного товариства. Успіх роботи багато в чому залежав від того, як офіцери ставилися до підлеглих їм «нижнім чинам». Джерела свідчать,

що ставлення це було дуже гуманним і м'яким. Після арешту декабристів ад'ютант головного штабу 1-ї армії Сотніков доповідав, що Спиридов у своїй роті «поселив дух свавілля, бо кажуть, що він давав солдатам багато волі і обходився з ними запанібрата». Про підпоручика Саратовського полку М. Мозгалевському, повідомляв Сотніков, «солдати шкодують і кажуть, що він для них був дуже добрий».

Можна вважати, що агітаційна робота серед солдатів мала певний успіх. Про це свідчили і самі декабристи. Так, Я. Андрійович вважав готовою артилерію, Спиридов і Тютчев ручалися за ввірені роти, а Громницький говорив, що він «негайно збунтує свою роту». Горбачевський стверджував, що 8-а артилерійська бригада з захопленням прийняла пропозицію повстати. З цього видно, що агітація доходила до солдатів, тримала їх на підйомі, порушувала довіру до командирів. І якщо під час повстання на півдні Чернігівський полк не був підтриманий іншими частинами, – в цьому солдати не винні [5].

25 грудня 1825 р. в Житомирі С. Муравйов-Апостол дізнався про повстання на Сенатській площі від кур'єра. Відвідавши командира корпусу генерала Рота, Муравйов разом з братом Матвієм негайно виїхав через Троянів у Любар, куди прибули о 10 годині ранку 27 грудня 1825 р. У цьому місті стояв Охтирський полк, командир якого А. Муравйов був членом таємного товариства. Через дві години туди ж приїхав Бестужев-Рюмін з повідомленням про те, що 26 грудня 1825 р. командир Чернігівського полку Гебель і два жандармських офіцери приходили на квартиру С. Муравйова-Апостола, щоб заарештувати його. Відкинувши висловлену братом думку про втечу, С. Муравйов запропонував А. Муравйову «негайно зібрати Охтирський полк і йти на Троянів, приєднати до повстання Олександрійський гусарський полк, з'явитися в Житомирі і заарештувати все корпусне командування». А. Муравйов відмовився підняти на повстання полк. Порадившись, С. Муравйов-Апостол і М. Бестужев-Рюмін вирішили підняти повстання, почавши його з Чернігівського полку [6].

29 грудня 1825 р. розпочалося повстання Чернігівського піхотного полку, в якому брали участь близько 1000 солдатів та 17 офіцерів полку.

Перед від'їздом з Любара Бестужев-Рюмін написав записку Спиридову, в якій повідомив, що «Товариство» розкрито, повстання почалося. С. Муравйов пише дві записки – одну Спиридову і Тютчеву, а іншу – Горбачевському. В них йшлося про початок повстання і висловлювалось прохання про сприяння. Житомир був призначений збірним пунктом повсталих військ. А. Муравйов на слідстві уточнив, що в записках була вимога, «щоб через 8 днів всі були готові». Записки були залишені у командира Охтирського полку для передачі за призначенням, але як тільки

Бестужев-Рюмін і С. Муравйов-Апостол поїхали, А. Муравйов спалив записки.

Між тим, «слов'яни» – артилеристи вирішили діяти самостійно. Для цього потрібно було підняти піхоту і кавалерію. Горбачевський написав записку Спиридову. Її повинен був передати А. Борисов. Останній відвідав у ніч з 2-го на 3 січня в м. Старокостянтиніві офіцерів Пензенського полку П. Громницького, Н. Лісовського, А. Тютчева і віддав їм записку. Офіцери обіцяли підтримати артилеристів 8-ї бригади. Тютчев запропонував підняти полк і йти на Новоград-Волинський за артилерією. Громницький та Лісовський погодилися з його пропозицією, але попросили з'їздити до Спиридова віддати йому записку Горбачевського, а потім вже приступити до справи всім разом. Тютчев поїхав до Спиридова, який квартирував зі своєю частиною, за 20 верст від Старокостянтинова, в містечку Красиліві. Йому була вручена записка Горбачевського наступного змісту: «Подавач цієї записки розповість вам докладно про все, що сталося з нашими знайомими; від нього ви дізнаєтеся, на що ми зважилися і чого очікуємо від вас». «Де подавач – запитав Спиридов, – і хто він?» Тютчев розповів про Борисова і про наміри артилеристів 8-ї бригади. «Отже, треба починати, – сказав Спиридов, – але чи готові у вас роти!» «Я згоден діяти і приготував 30 найкращих солдатів моєї роти; я переконаний, що вони потягнуть за собою всіх і за це ручаюсь, – відповідав Тютчев, – що ж стосується рот Громницького і Лісовського, я нічого не знаю, поїдемо до них». Спиридов погодився. Поки готували коней, Спиридов написав у Саратовський полк члену «Товариства об'єднаних слов'ян» В. Шимкову записку. Він просив сповістити своїх, що повстання починається негайно, тому потрібно приготувати солдатів до виступу, але не починати діяти до повторного повідомлення. Була залишена записка і Горбачевському: «Якщо не вдасться мені привести до вас Пензенський полк, то я сам приїду; будучи разом, ми швидше придумаємо, що зробити за таких обставин». Ці записки він віддав своєму денщику, наказавши доставити їх як можна швидше. Разом з Тютчевим Спиридов поїхав в Старокостянтинів до Громницького і Лісовського. Він запропонував розпочати повстання, питаючи, чи сподіваються вони на своїх солдатів. Офіцери відповіли негативно. Спиридов зауважив, що розглядає це як невиконання прийнятих на себе зобов'язань, але Лісовський і Громницький виправдовувалися тим, що Муравйов-Апостол і Бестужев-Рюмін орієнтували їх на серпень 1826 р.

Тільки Тютчев підтвердив готовність хоч зараз підняти свою роту, але цього було явно недостатньо. Нарешті, після довгих міркувань Спиридов і Тютчев, бачачи, що неможливо що-небудь зробити, поїхали.

Командуючий третього корпусу доклав чимало сил, для знищення повстання на самому початку, так як не минуло ще й двох днів від початку

повстання Черніговського полку, а вже з наказу корпусного командира полки, що були в змові, повинні були раптово вийти зі своїх квартир і виступити в різні місця, віддаляючись від Чернігівського полку. Тому зв'язок з ними був перерваний та взаємодія дезорганізована.

Розрахунок С. Муравйова-Апостола на приєднання до повсталих 17-го егерського полку, підняти який в Білій Церкві повинен був підпоручик Ф. Вадковський, не виправдалися, по-перше, через несподіваний арешт останнього, а по-друге, через перекидання егерів з Білої Церкви у Сквиру після перших же звісток про події у Василькові. Полк, який квартирував у Брусиліві, отримав наказ іти в Бобруйськ. Полк, який квартирував у Ржищеві, командував полковник Тизенгаузен, також був узятий жандармами під арешт, отримав наказ виступити до Кременчука. Артилерія, що стояла в Рокитному, була спрямована до Одеси. Полк, який квартирував у Паволочі, виступив до Старокостянтинова. Виведений з Острога і Саратовський полк.

Одночасно війська, які повинні були обеззброїти Чернігівський полк, були швидко зосереджені і склалися з різних частин рот, ескадронів кавалерії і артилерійських частин, які були позбавлені єдності і перебували під командою незнайомих їм офіцерів. А офіцери-змовники, які належали до полків, що придушували повстання, були заарештовані жандармами [7].

3 січня 1826 р. повстання Чернігівського полку було придушене урядовими військами біля населеного пункту Ковалівка.

На наступний день, 4 січня, капітан Тютчев виступив зі своєю ротою в похід до Житомира, але не для того, щоб захопити штаб корпусу, а щоб охороняти його.

Спиридов приїхав в Красилів, куди 5 січня повернувся посланий ним денщик, який, залишивши Шимкову записку і взявши відповідь на неї, по дорозі до Новоград-Волинського був схоплений поліцією як шпигун таємного товариства. Його обшукали, але так як за наказом Спиридова записки були зашиті в складках шинелі біля коміра, то і не були знайдені, хоча поліцейські відірвали комір. Денщика арештували, але вночі він втік. Спиридов з надією почав читати записку. Шимков писав: «Саратовський полк з нетерпінням чекає повстання: я їздив в Тамбовський полк і прийняв там п'ять ротних командирів, які запряглися при першій нагоді з'єднатися з нашим полком і готові сприяти нам зі своїми підлеглими».

Треба сказати, що важливе місце у повстанні відводилося Пензенському полку, так як вважалося, що він більше від інших частин готовий до цього. І. Сухинов на слідстві показав: «Бестужев і Муравйов розповідали (членам таємного товариства), що вони мають велику надію на Пензенський і Саратовський полки». Сам Бестужев-Рюмін говорив під час допиту: «На

Пензенський полк ми мали більше надії, ніж на інші, тому що там, крім семенівських солдатів, служили майор Спиридов і капітан Тютчев».

Але Пензенський полк не виступив. В цей час він квартирував у місті Старокостянтинові та довколишніх селах, далеко від району дій Чернігівського полку, і не мав ніяких відомостей про початок повстання ні від Муравйова-Апостола, ні від Бестужева-Рюміна. Відсутність будь-яких звісток від керівників повстання зіграло важливу роль. З тієї ж причини не виступив і Саратовський полк. Без піхотного прикриття не виступили і артилеристи [8].

Сьомого січня стало відомо про поразку Чернігівського полку. Незабаром почалися арешти і допити офіцерів та солдатів, що брали участь у змові.

Заарештованих офіцерів-декабристів відправили під посиленою вартою в Петербург. Там проводилося основне слідство. Верховному кримінальному суду було віддано 37 членів Південного товариства і 23 члени Товариства об'єднаних слов'ян. Деяких судили в Могильові. Слідство над солдатами, учасниками руху, велося в Білій Церкві.

«Товариство об'єднаних слов'ян» в Саратовському піхотному полку

Саме з матеріалів допитів ми дізнаємось про участь офіцерів та нижніх чинів Саратовського піхотного полку в змові. В цьому полку на час повстання служили три члени «Товариства об'єднаних слов'ян»: підпоручик М. Мозгалевський, прапорщик І. Шимків і юнкер В. Шеколла та солдати Ф. Анойченко, Ф. Юрашев.

«Підпоручик Мозгалевський забороняв фельдфебелю бити солдатів, він говорив, що це «соромно для російського воїна, як і для кожної людини». Сам підпоручик ніколи нікого навіть пальцем не чіпав, не лаяв, а намагався зрозуміло пояснити, фельдфебелю і солдатам наказував не лихословити, не лаяться одне з одним [9, с. 64].

«У підпоручика Мозгалевського з офіцерів найчастіше бували: прапорщик Шимков, капітан барон Соловйов і майор Спиридов. Цей майор, старший роками, розумом усіх перевершив. У полку його поважали... З юнкерів бував Шеколла з товаришами, імена яких не знаю. З нижніх чинів постійно бували: Блазнів, Зенін, Юраш і Анойченко. На зібраннях рядові не стояли в присутності панів офіцерів, як належить за статутом, а сиділи запросто, як рівні. Анойченко говорив, звичайно, стоячи і так добре і спокійно, що навіть сам майор Спиридов до нього прислухався, а вже майор був розумна голова.» (свідчення колишнього вістового Н.О.Мозгалевського військовому слідчому).

«В числі небагатьох революційних заслуг Мозгалевського є запрошення в члени Товариства об'єднаних слов'ян юнкера Вікентія Івановича

Шеколли, 23 років». «Прибувши до нього в намет перед вечором, де тоді нікого не було, Мозгалевський після звичайного привітання почав скаржитися на утиски начальників, на важкість служби, та пригноблення солдатів, потім, повідомивши мені, що для виправлення всього того і приведення в кращий стан формується таємне товариство, запрошував мене вступити в його члени» (зі свідчень В. Шеколли від 13 травня 1826 р.). Мозгалевський поучав, що прив'язувати до себе солдатів потрібно для того, щоб в разі необхідності вони були готові діяти [10].

Копія з рапорту Головнокомандувачу 1-ю Армією Комісії Військового суду в Білій Церкві над бунтівниками Чернігівського піхотного полку від 22-го квітня 1826 р.: *«На виконання повеління Вашої Високості, доставлені в Комісію зазначені в показаннях... 16-ть чоловік нижніх чинів Саратовського полку 1-ї гренадерської роти під колишнім командуванням майора Спиридова, що отримали від цього останнього обурливі навіювання, в душі таємного товариства, членом якого він був».*

Перший допитаний рядовий Анойченко, зізнаючись в усьому, показав, що він дійсно разом з рядовим Ф. Юрашем у таборі під Лещином був у Спиридова на його запрошення, і тут вони обидва говорили йому, що колишній порядок, при ньому існував у 1-ї Гренадерській роті Саратовського полку, де він, Спиридов, був до тих пір ротним командиром, змінюється, і що новий ротний командир поводить з ними дуже суворо. На цю скаргу Спиридов говорив Анойченку і Юрашу: «Треба потерпіти, може бути через рік все зміниться, що після табору повернувшись на квартири, вони будуть мати час для відпочинку». Але на заперечення їх, що і на квартирах мало буде спокою, – Спиридов на втіху їм казав: «Сподівайтеся на начальників, які вас не залишать і готові за вас у прірву». Анойченко і Юраш відповіли: «Ми за таких начальників теж готові полягти».

Рядовий Юраш, Анойченко, а також Янтар і Андреев, опитувані порізно, показали, що на початку грудня місяця майор Спиридов приїжджав у місто Острого, де квартирував штаб Саратовського полку. Причиною такого приїзду Спиридова були колишні рахунки як з ротою, так і з багатьма нижніми чинами. Проживаючи для цього в місті Острозі чотири дні, Спиридов закликав до себе гренадерів і стрільців і, пригощаючи їх як завжди горілкою, випиваючи сам з ними, говорив їм, що служба нині надзвичайно важка, що не тільки солдатам, але і офіцерам немає можливості служити, що він дуже радий майорському чину і охоче погодився б знову командувати тією ж ротою, що Государ не справедливий, застерігав потерпіти недовго, обнадіюючи, що служба незабаром зміниться і буде легше, тільки б вони трималися його, Спиридова, коли все розпочнеться. Анойченко, Янтар і Андреев стверджували, що розмови, проведені Спиридовим, дуже схожі зі словами Муравйова,

виключаючи тільки зухвалі лайливі слова, яких ні супроти особи Його Імператорської Величності, ні проти служби Спиридов не говорив, але всього сказаного ним тепер добре не можуть пригадати, бо, буваючи у Спиридова, вони майже завжди напивалися у нього і, будучи п'яними, багатьох промов не розбирали. Під час перебування майора Спиридова в місті Острозі, Анойченко був у нього чотири рази, Янтар три, Андреев два рази, інші ходили в різний час і чули одну і ту ж агітацію.

На допиті 1826 р. Спиридов говорив: «Маю честь донести Височайше заснованому комітету: коли я був у м. Острозі і проживав, точно у мене були... не смію ніяк не зізнаватися, щоб я їм горілки не давав, і коли чув від них скарги на розпорядження найближчих начальників, говорив їм, щоб вони терпіли... говорив, що служба важка, і що офіцерам дуже важко і що багато у них в полку або намагаються перевестись в іншу частину, або залишають службу, однак додавав до цього, що в Пензенському полку солдатам легше і дають солдатам більше спокою, ніж у них. При скаргах солдатів Семенівського полку, зізнаюся, відверто говорив, що Государ проти них несправедливий, бо вони найкращі солдати, говорив потерпіть, що служба може змінитися... Анойченко дійсно був у мене рази три або чотири, також Янтар і Андреев не один раз... що я казав, що я не радий майорському чину, і охоче бажав би знову командувати тією ж ротою і се було, але єдино тому, щоб виявити мою звичку до них і повинен зізнатися, що командуючи тривалий час цією ротою, я надзвичайно любив всіх нижніх чинів, що при всякому випадку не упускав про це казати; давав їм горілку тому, що як я приїжджав для остаточної здачі роти і, не сподіваючись їх довго бачити, думав сим їм віддячити за їх з мною службу, і все це робив не таємно, але з відома ротного командира і просив його навіть не карати тих, які будуть п'яні, бо казав я, що Бог знає, коли я з ними увижуся, нехай не поминають лихом...» [11].

Справа про повстання Чернігівського полку розбиралася в особливій Білоцерківській судовій комісії і вироки її були більш суворі, ніж змовників з Сенатської площі.

Керівники повстання Муравйов-Апостол і Бестужев-Рюмін царським судом засуджені до четвертування, заміненому повішенням, а офіцери В. Соловійов, І. Сухінов, А. Бистрицький, О. Мозалевський – до довічної каторги. Більше 100 унтер-офіцерів і солдатів зазнали тілесних покарань. 805 чоловік заслани на Кавказ.

Острозький період чернігівського полку. Розплата за повстання

Після придушення повстання Чернігівський полк був переформований.

20 січня 1826 р. 1-а гренадерська рота, як єдина, що залишилася на боці уряду при повстанні полку, в повному складі була переведена в гвардію. Новостворений Чернігівський полк весною 1826 р. отримав наказ виступити в Волинську губернію. Полкова квартира розташовувалася в місті Острозі [12].

В цей час у Могильові діяло дві комісії військового суду, з яких одна розглядала справу сорока осіб, які служили в різних піхотних і кавалерійських полках і артилерійських ротах, заарештовані за підозрами і показаннями, а у другій судили 13 осіб офіцерів Чернігівського полку та підпоручика 17-го егерського полку Дмитра Молчанова. Кожен з офіцерів Чернігівського полку містився в окремій кімнаті. Соловійов, Сухінов, Бистрицький і Мозалевський були заковані під час суду в кайдани. Монастир, що належав колись єзуїтам, служив темницею цим офіцерам. Суд завершився в кінці травня місяця і 13 липня в Могилеві були прочитані вирокі офіцерам, які втекли з полку під час повстання, а саме: Рибаківському, Кондиреву, князю Мещерському, Апостолу-Кегичу і Белелюбському, котрі були засуджені до шестимісячного ув'язнення в фортеці Бобруйська і, після закінчення цього терміну, до зарахування в полки з тими ж званнями. Петин, Войнілович, Сизиневський і Маєвський були позбавлені чинів і дворянської гідності і заслані рядовими в далекі сибірські гарнізони.

26 січня 1827 р. Белелюбський і Мещерський були звільнені від ув'язнення і відправлені в м. Острог Волинської губернії в Чернігівський полк.

12 липня 1826 р. Микола I власноручно наклав резолюцію на доповіді військового суду, яка стала остаточним вирокком Сухинову, Мозалевському, Соловійову і Бистрицькому «... щодо позбавлення (їх) чинів і дворянства та переломлення шпаги над головою перед полком поставити в Василькові при шикуванні команд з полків 9-ї дивізії під шибеницю і потім відправити на каторжні роботи довічно».

Соловійову, Сухінову, Мозалевському і Бистрицькому в Могильові не читали вироків: вони 18 липня були відправлені в місто Острог, де квартирував новосформований Чернігівський полк. 22 або 23 липня (1 серпня), на другий день після їх приїзду в згадане місто, новий Чернігівський полк був зібраний на міській площі під командою вилікуваного від ран полковника Гебеля (у цей час він вже був призначений комендантом міста Києва, але із-за неприбуття нового полкового командира продовжував командувати Чернігівським полком) для

проведення езекуції над старими чернігівцями, учасниками повстання. Для виконання вироку був призначений начальник штабу 3-го корпусу князь Горчаков. Полковий ад'ютант Павлов читав вирок суду за № 2707. Першими були виведені перед полком Соловійов і Бистрицький (Соловійов був в одній сорочці і халаті. Генерал прислав йому сюртук і рейтузи, щоб одягнувся для церемонії. Соловійов не прийняв цього і пішов на слухання вироку в тому, в чому був раніше. В тому ж самому одязі дійшов з групою заарештованих до Москви), яким на квартирі зняли кайдани. Соловійову прочитали вирок, в якому сказано: «...переломити шпагу перед полком, з мастку стягнути гроші за розтрачені казенні речі під час бунту, підвісити на місці злочину, у місті Василькові, під шибеницю та інше. Бистрицького ж, розжалувавши і переламавши шпагу перед полком, заслати навечно на каторжну роботу». По виконанні цього рішення їх тут же на площі закували в кайдани. Бистрицького відвели в міську в'язницю для відправлення до Сибіру, а Соловійова відправили до Житомира. Потім вивели перед полком Сухінова та Мозалевського. Їм було прочитано вирок такий, як і Соловійову. Коли Сухінов почув слова «заслати на довічнокаторжну роботу в Сибір», то голосно сказав: «І в Сибіру є сонце...».

Але князь Горчаков не дав йому закінчити, закричавши, щоб він мовчав і пригрозив, що буде за це неодмінно вдруге відданий під суд [13].

У числі засуджених був сивовусий фельдфебель Михайл Шутов. Військовий суд постановив прогнати його шпіцрутенами через тисячу чоловік дванадцять разів і потім заслати на каторжну роботу без терміну. Обличчя Шутова опухло від тривалого ув'язнення і обросло густим чорним, зі срібною сивиною волоссям. Він був оголений до пояса. Його круглі плечі здригалися, а губами він робив дивні рухи, ніби жував щось. Коли його повели по «зеленій вулиці», з прив'язаними до двох рушниць руками, він прокричав щось густим фельдфебельським басом. Можна було розібрати тільки: «Браття!». Інші слова були заглушені гучним гуркотом барабанів.

Підполковник Трухін промовляв, сміючись: «*Так його, так, шпар гарненько!*». На перший раз Шутов витримав лише дві тисячі ударів. Його занесли в лазарет для того, щоб після лікування піддати подальшому покаранню, доки не буде виконано ту кількість ударів, що призначено вироком № 2707.

Потім повели Павла Шурму. За те, що він випустив заарештованого С. Муравйова, його засудили прогнати через тисячу чоловік чотири рази. Він був у якійсь нестямі, і, коли сипалися удари на його оголену спину, йому все здавалося, що його карають за напад на свого командира.

«Сергій Іванович!.. – вигукував він. – Бачить Бог, я зла не маю!.. Нечистий поплутав!.. Батюшка, пане, ваше високобла... помилуй!..» [14].

О 9 годині вечора Соловійов, Сухінов і Мозалевський були вивезені в Житомир, де утримувались на гауптвахті цілий місяць.

21 (27) серпня 1826 р. Соловійов, Сухінов і Мозалевський були відвезені у Васильків, а 22 чи 23 (28)-го підведені під шибеницю, побудовану на площі за місяць перед тим. На площі були вишикувані Тамбовський піхотний полк, який займав у цей час колишні квартири старого Чернігівського полку, і прибулі з різних полків 9-ї дивізії по сто чоловік рядових з кількома штаб- і обер-офіцерами, біля самої шибениці поміщений був загін внутрішньої варти. Народ тіснився колом на площі в очікуванні якогось незвичайного видовища. Поміщики, не тільки київські, але з Полтавської та Чернігівської губерній, приїхали в Васильків зі своїми родинами тільки для того, щоб побачити, яким чином повісять бунтівників. Глядачі були не тільки в тісному натовпі, але займали дахи будинків і паркани - усе було всіяно ними.

Сухінова, Соловійова і Мозалевського привели закутими в кайдани і поставили попереду війська на великій відстані один від одного.

Коли вирок прочитали війську, кат, підійшовши до Сухінова, взяв його за руку, повів через майдан до шибениці, обійшовши навколо неї три рази, передав засудженого в команду внутрішньої варти. Так вчинили по черзі з іншими. Як скоро це було скінчено, кат негайно прибив до шибениці завчасно приготовану чорну дошку з великим білим написом. Вгорі було написано: «Повішені», а в іншому рядку – «Кузьмін, Щепила й Іполит Муравйов» (всі троє застрелилися до винесення вироку, І. Муравйов, вступаючи в товариство, дав слово не здаватися живим). По закінченні церемонії всі троє були здані офіцерові інвалідної команди, який відвіз їх у міську в'язницю, а згодом вони були переправлені в Київ.

5 вересня 1826 р. до Сухінова, Мозалевського і Соловійова знову приєднали Бистрицького і з партією кримінальників-арештантів відправили пішки, закованих у ручні та ножні кайдани по етапу в Москву, а звідти по етапу в Сибір. І тільки в середині березня 1828 р., тобто через 18 місяців, дійшли до місця свого призначення – у Великий Нерчинський Завод, – за 270 верст за Нерчинськом і за 20 верст від тодішнього китайського кордону [15].

Новий Чернігівський полк пробув в Острозі два роки. 2 квітня 1828 р. вийшов маніфест про війну з Туреччиною. Чернігівський полк залишає Острог і в складі 3-го піхотного корпусу бере участь у російсько-турецькій війні 1828-1829 рр.

Джерела та література

1. Казьмирчук Г. Д. Вибрані твори. Том 1. Декабристи в Україні/Наук. ред. Ю. В. Лагиш. – К., 2012. – 244 с.
2. Чивилихин В. Память (Книга первая)/Роман-газета. – 1985. – №4 (1010). – Л., 1985. – 276 с.
3. Форум Декабристов. Кирсанов Н. Декабрист Петр Громницкий/Режим доступу: <http://dekabrist.mybb.ru/viewtopic.php?id=3783/>
4. Віртуальний музей історії Звягеля. Зал 6. Новоград-Волинський у складі Російської імперії. Новоград-Волинський – один із центрів декабристського руху. Склад Товариства об'єднаних слов'ян та осіб, що проходили у його справі/Режим доступу: <http://www.zviahel.info/museum/room6/room6-4/room6-4-3/>
5. Форум Декабристов. Кирсанов Н. Декабрист Петр Громницкий/Режим доступу: <http://dekabrist.mybb.ru/viewtopic.php?id=3783/>
6. Форум Декабристов. Сергей Иванович Муравйов-Апостол/Режим доступу: <http://dekabrist.mybb.ru/viewtopic.php?id=3626/>
7. Иосиф Руликовский. Восстание Черниговского полка//«Воспоминания и рассказы деятелей тайных обществ 1820 г. – М.: Гос. публ. ист. библи. России, 2008. – С. 426-493.
8. Форум Декабристов. Михаил Михайлович Спиридов/Режим доступу: <http://dekabrist.mybb.ru/viewtopic.php?id=4011/>
9. Чивилихин В. Память (Книга первая)/Роман-газета – 1985. – №4 (1010). – Л., 1985. – 276 с.
10. Сайт Тесинського краєзнавчого музею/Режим доступу: <http://alex.tesinez.ru/dekabrist-nikolay-osipovich-mozgalevskiy-v-sele-tesinskom/>
11. Спиридовъ майоръ Пензенскаго пѣхот. полка/Режим доступу: <http://kemenkiri.narod.ru/SpiridovV.pdf/>
12. Форум Декабристов. Из записок Александра Гебеля/Режим доступу: <http://dekabrist.mybb.ru/viewtopic.php?id=4882/>
13. Сайт історичної бібліотеки/Режим доступу: <http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000101/st036.shtml/>
14. Форум Декабристов Анастасий Кузьмин/Режим доступу: <http://dekabrist.mybb.ru/viewtopic.php?id=2766&p=3/>
15. Румянцевский музей. Судьба участников востания/Режим доступу: <http://www.rummuseum.ru/portal/node/1369/>